

Ο κύκλος του δάσκαλου Χρίστου Ν. Λαμπράκη και το ανέκδοτο άρθρο του «Σχολείο και λαός»

Σωκράτης Κουγέας

Φιλολόγος- Εκπαιδευτικός

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το χειρόγραφο ανέκδοτο άρθρο του Χρίστου Ν. Λαμπράκη (1882-1925) “Σχολείο και λαός” αποτελεί απότιση φόρου τιμής προς τον δάσκαλό του Νικόλαο Πολίτη και προέρχεται από το αρχείο του φίλου του ακαδημαϊκού Σωκράτη Κουγέα.

Στο κείμενο προβάλλεται η αναγκαιότητα της διδασκαλίας της δημοτικής, ενώ προτείνεται η ένταξη της λαογραφίας στη καθημερινή διδακτική πράξη, προκειμένου να μη δημιουργηθούν κοινωνικά στεγανά. Σε αντιδιαστολή προς το σχολείο των αποκλεισμών, που, αν και θεσμικά είναι ανοικτό σε όλα τα ελληνόπουλα, στην πράξη είναι οργανωμένο με συγκεκριμένα πρότυπα ζωής και δημιουργεί στους μαθητές της περιφέρειας αποστροφή προς τον κοινωνικό ιστό που τους περιβάλλει και τους ωθεί στην απόρριψη των ιδιαίτερων πολιτιστικών στοιχείων, ο Χρίστος Λαμπράκης προτείνει ένα σχολείο στο οποίο «ή άναγνώριση και ό σεβασμός τών διαφορών και ή χρησιμοποίηση του κοινού άνάμεσα στους λαούς μπορεί νά μάς φέρη σέ μιá άληθινή συναδέλφωση. Μόνον έτσι άπό τίς μερικές πατρίδες και τόν έθνισμό θά φτάσωμε στό διεθνισμό και τήν άνθρωπότητα».

Ο Χρ. Λαμπράκης με το κείμενό του «Σχολείο και Λαός» θέτει έμμεσα το ερώτημα πόσο κοινωνικά δίκαιο είναι το σχολείο που αρνείται να διακρίνει τις ιδιαιτερότητες της νεολαίας.

ABSTRACT

The handwritten, unpublished article by Christos N. Lambrakis (1882-1925), ‘School and people’, was written in honour of his teacher Nikolaos Politis and comes from archives of his friend the Academician Socrates Kouyeas.

The text stresses the importance of teaching demotic Greek and proposes the inclusion of ethnography in daily teaching so as to avoid creating social discrepancies. Exclusionary schools, though accessible to all Greek students, in practice are organised on particular models and leads students from the provinces to feel distaste for their own environment and even to reject their particular cultural elements. In contrast to such schools Christos Lambrakis argues in favour of a school ‘in which the recognition of and respect for differences and the use of the common ground between peoples might encourage true brotherhood among us. Only in this way can we proceed from a number of fatherlands and nationalism and arrive at internationalism and mankind’.

Christos Lambrakis’ text indirectly raises the question of how socially just is the school that refuses to notice the particularities of youth.

Ο φιλόλογος, παιδαγωγός Χρίστος Ν. Λαμπράκης, γεννήθηκε στη Χρυσοπηγή των Τζουμέρκων το 1882. Αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και υπηρέτησε ως καθηγητής του Προτύπου Γυμνασίου στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδεύσεως, συνέχισε με υποτροφία τις σπουδές του στη Γερμανία και την Ελβετία. Μετεκπαιδεύθη στα Πανεπιστήμια της Βασιλείας, του Μονάχου και του Βερολίνου (1919-1924) όπου μαθήτευσε δίπλα στον Werner Jager. -2- Εκεί γνωρίζει τη Léonie-Pauline Maupoir, κόρη του ιδρυτικού μέλους του Ερυθρού Σταυρού, Ελβετού Luis Maupoir, με την οποία συνέδεσε τη ζωή του. Μετά τον πρόωρο θάνατό της ο Χρίστος Λαμπράκης επέστρεψε στην Ελλάδα και στην ιδιαίτερη πατρίδα του την Ήπειρο. Διορίστηκε το 1925 Γεν. Επιθεωρητής της Α΄ Εκπ. Περιφέρειας, θέση από την οποία παραιτήθηκε, μην αντέχοντας το θάνατο της Léonie, και στις 22 Αυγούστου του 1925 έδωσε τέλος και στη δική του ζωή, αφήνοντας στους αδελφικούς του φίλους, Νίκο Μέρτο και Σωκράτη Κουγέα, το

αρχείο και τα βιβλία του. Παράλληλα τους όρισε εκτελεστές της διαθήκης του με την οποία κληροδότησε την περιουσία της συζύγου του Léonie και τη δική του στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης προκειμένου να ιδρυθεί και να συντηρηθεί *Έδρα Νεοελληνικής Φιλολογίας και Γλώσσας Χρίστου και Λεωνής Λαμπράκη*, της οποίας οι καθηγητές θα εκλέγονται μετά από ειδικές σπουδές στην Ελλάδα ως υπότροφοι του κληροδοτήματος. Πρώτος υπότροφος και ακολούθως καθηγητής της έδρας έγινε ο Samuel Baud-Boony και δεύτερος ο Bert Bouvier. Στη συνέχεια κάτοχος της έδρας ήταν ο κ. Παπάζογλου. Σήμερα την έδρα κατέχει ο ελληνιστής Μιχάλης Λασιθιωτάκης κάτοχος έδρας Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και στο Πανεπιστήμιο στο Παρίσι.¹

Ο Χρ. Λαμπράκης δημοσίευσε τη συλλογή *Δημοτικά Τραγούδια των Τζουμέρκων*² και μετάφραση της πραγματείας των Raul Wendland *Ελληνική Φιλολογία και οι εν τοις σχολείοις διδασκόμενοι Έλληνες συγγραφείς*, καθώς και μετάφραση πραγματείας του Leo περί παιδευτικής σημασίας της ρωμαϊκής γραμματείας. Άφησε ημιτελή ανέκδοτη μελέτη *Η παιδευτική αξία των κλασσικών Ελλήνων συγγραφέων* και κάποιες μεταφράσεις. Ημιτελής και ανέκδοτο είναι και το άρθρο με τον τίτλο *Σχολείο και λαός που θα μας απασχολήσει και το οποίο, σύμφωνα με τα εσωτερικά στοιχεία χρονολόγησης, γράφτηκε το 1921, μερικούς μήνες μετά το θάνατο του “αιμίμηστου”, όπως τον αποκαλεί ο ίδιος, Νικολάου Πολίτη.*³ Το άρθρο φαντάζει ως απότιση τιμής προς τον πατέρα της ελληνικής λαογραφίας. Άλλωστε η αλληλογραφία του Ν. Πολίτη με τον Χρ. Λαμπράκη, πυκνή κατά την περίοδο που ο τελευταίος βρίσκεται στη Γερμανία, αποδεικνύει τη στενή τους σχέση και τη συνεχή καθοδήγηση που ασκούσε ο δάσκαλος προς το μαθητή του.

Ο Χρ. Λαμπράκης ήταν μέλος παρέας φιλολόγων στην οποία μετείχαν ο Σωκράτης Κουγέας, ο Αριστείδης Φουτρίδης, ο Νίκος Μπέρτος και άλλοι δημοτικιστές, στους οποίους οι Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης αλλά και ο ίδιος ο Βενιζέλος στήριζαν τις ελπίδες τους για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η φιλία Φουτρίδη-Λαμπράκη-Κουγέα-Μπέρτου, μαρτυρείται από την αλληλογραφία που ανταλλάσσουν.⁴ Στην παρέα αυτή υπάρχουν ενδείξεις ότι μετείχε και ο μύστης του Δ. Γληνού στο δημοτικισμό Κώστας Γούναρης.⁵

¹ Από την αλληλογραφία του Χρ. Λαμπράκη με τον Σ. Κουγέα, μαθαίνουμε λεπτομέρειες για τη ζωή του πρώτου, τις φιλολογικές ανησυχίες του και την πορεία του. Βλ. επίσης ανακοινώσεις δικές μου *Η άνοιξη της Ελληνικής Εκπαίδευσης και ο Ηπειρώτης δάσκαλος Χρίστος Λαμπράκης 1907-1915*, ανακοίνωση στο Α΄ Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο στα Γιάννενα 12-14 Μαΐου 2006 και *Ο Χρίστος Λαμπράκης και η ίδρυση της έδρας Νεοελληνικής Γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης*, ανακοίνωση στο συνέδριο για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Baud-Bovie Πανεπιστήμιο Γενεύης, 23-24 Νοεμβρίου 2005.

² περ. *Λαογραφία*, τ. Ε, σσ. 52-130, 1915. Για την ιστορία αναφέρουμε ότι στον Α τόμο της *Λαογραφίας* το 1911 δημοσιεύεται σημείωμα του Χρ. Λαμπράκη για τις *Τετριμίδες* (σ.705).

³ Ως postquam συγγραφής του κειμένου η 12-1-1921 (θάνατος του Ν. Πολίτη). Η ελπίδα που διατυπώνεται στο κείμενο ότι η δημοτική γλώσσα στα βιβλία του Δημοτικού σχολείου έχει κατακτηθεί θέτει ως antequam την 8-7-1921, οπότε και ψηφίζεται το νομοσχέδιο για κατάργηση των βιβλίων του Δημοτικού.

⁴ Ιδιαίτερα όμως για τους τρεις πρώτους σημειώνουμε το εξής χαρακτηριστικό γεγονός: ο πρώτος ανάθεσε στον δεύτερο και ο δεύτερος στον τρίτο την μόρφωση και διαπαιδαγώγηση του μετέπειτα φιλοσόφου και Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Τσάτσου. Σύμφωνα με την επιστολογραφία, πριν ακόμα φύγει για την Αίγυπτο ο Φουτρίδης, ορίζει διάδοχό του στη θέση του παιδαγωγού των αδελφών Τσάτσου, τον Χρ. Λαμπράκη, δίνοντας λύση στο οικονομικό πρόβλημα που τον είχε αναγκάσει να εγκαταλείψει την Αθήνα και να μεταβεί στην Ήπειρο. Ο Αρ. Φ. σε κάθε επιστολή του προς τον Χρ. Λ. ρωτάει για τον Κωνσταντίνο Τσάτσο, το μικρό Κωστάκη, και δίνει οδηγίες σχετικά με την αγωγή και την εκπαίδευσή του.

⁵ Στο αρχείο του Σ. Κουγέα βρέθηκαν επιστολές προς τον Κ. Γούναρη, το νεανικό του ημερολόγιο, η συλλογή λαογραφικού υλικού από τις περιοχές στις οποίες υπηρέτησε ως εκπαιδευτικός, ποιήματά του, θεατρικά έργα, σημειώσεις, ενώ στη βιβλιοθήκη του Σ.Κ. υπάρχουν τρεις τόμοι από την προσωπική βιβλιοθήκη του Κ. Γούναρη. Πρέπει λοιπόν να θεωρηθεί βέβαιο ότι μετά τον πρόωφο και ηρωικό θάνατο του Κ.Γ. στους βαλκανικούς πολέμους, ο Σ.Κ. περιμάζεψε το υλικό αυτό, ως ένδειξη

Από τα μέλη της παρέας, ο Σ. Κουγέας δεν τάσσεται μεν ρητά υπέρ του δημοτικισμού και το όνομά του δεν περιλαμβάνεται στους καταλόγους των μελών του Εκπαιδευτικού Ομίλου,⁶ αλλά δε δίσταζε να χρησιμοποιεί στοιχεία δημοτικής στο γραπτό και προφορικό λόγο, σε επίσημες ανακοινώσεις και άρθρα.⁷ Υπήρξε ταγμένος βενιζελικός από τα φοιτητικά του χρόνια και στην δύσκολη περίοδο του εθνικού διχασμού, και στη ζωή του δε δίστασε να υπερασπισθεί, όποτε χρειάστηκε, δημοτικιστές και κομμουνιστές, με τους οποίους είχε πάντοτε άριστες επιστημονικές και φιλικές σχέσεις. Τη σχέση του αυτή τη διαπιστώνουμε από την αλληλογραφία του με τον Μ. Τριανταφυλλίδη, το Αλ. Δελμούζο, τον Ι. Κακριδή τον οποίο υπερασπίζεται στη δίκη των τόνων, τον Πέτρο Κόκκαλη,⁸ τον Γιάννη Κορδάτο. Εξάλλου η φιλία και η αμοιβαία εκτίμηση μεταξύ αυτού και του Κωστή Παλαμά και οπωσδήποτε το ότι, από τα μέλη του στενού κύκλου των φοιτητών που περιέβαλαν τον Ν. Πολίτη, ήταν εκείνος που βρισκόταν πιο κοντά στο μεγάλο δάσκαλο,⁹ δηλώνουν τη θέση που παίρνει στο γλωσσικό.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να παρακολουθήσουμε την πορεία του τρίτου της παρέας του Αριστείδη Φουτρίδη. Ο Αρ. Φουτρίδης, καταγόμενος από την Ικαρία, ξεκινάει τις σπουδές του στη Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Όμως οι οικονομικές και οικογενειακές δυσκολίες τον υποχρεώνουν να διακόψει τις σπουδές του και να μεταναστεύσει στην Αίγυπτο, όπου παραδίδει μαθήματα για τα ελληνόπουλα της ελληνικής παροικίας στην πόλη Chabin El Com. Το 1906 μεταναστεύει στις ΗΠΑ και εγγράφεται στο Κολλέγιο Mt. Hermon της Μασαχουσέτη και το 1907 στο Πανεπιστήμιο του Harvard όπου και ολοκληρώνει τις φιλολογικές σπουδές του. Το 1915 διδάσκει πλέον στο Πανεπιστήμιο του Harvard Αρχαία Ελληνικά, Λατινικά, Λογοτεχνία. Η πορεία του υπήρξε θεαματική· στη σύντομη ζωή του –πεθαίνει το 1924 σε ηλικία 34 ετών- κατόρθωσε αυτός, ένας Έλληνας από την Ικαρία, να επιβληθεί στο νέο κόσμο όχι μόνον ως κορυφαίος κλασικός φιλόλογος και επιστήμονας και εκπρόσωπος της αμερικανικής ποίησης,¹⁰ αλλά και ως πρεσβευτής του

εκτίμησης προς τον Κ.Γ. και σεβόμενος τη μνήμη του. Κάτι ανάλογο, άλλωστε, συνέβη με τη βιβλιοθήκη και τα κατάλοιπα του Χρ. Λαμπράκη.

⁶ Βλ. Αλ. Δημαρά, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, Αθήνα 1994. Παρ' όλα αυτά στο αρχείο του Σ.Κ. βρίσκονται τεύχος του Εκπαιδευτικού Ομίλου και αποδείξεις είσπραξης συνδρομής.

⁷ Σε επιστολή του προς τον Σ.Κ. ο δικηγόρος Ευστρ. Κουλουμβάκης (6 Αυγούστου, 1926, αρ. αρχ. Σ.Β.Κ. 14) τον επικρίνει για τη γλώσσα που χρησιμοποίησε στο λόγο του «*ἐπὶ τῇ ἑκατοετηρίδι τῆς ἡρωϊκῆς πώσεως τοῦ Μεσολογγίου*» και τον κατηγορεί ως *μαλλιαριστή*. Η επιστολή καταλήγει ως εξής: *Ἦκουσες ἢ ἀνέγνωσες τοῦ ἀποτρόπαιου Γληνοῦ, ΤΟΥ ΑΡΧΗΓΟΥ ΣΑΣ, τὸν ἐναρκτήριο λόγον κατὰ τὰ ἐγκαίρια τῆς «παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας;» Δημιουργεῖτε ἀρλεκίνον γλωσσικῶς, ἐπομένως δύσμορφον καὶ ἀνάπηρον τέρας ἰδεολογικῶς καὶ συναισθηματικῶς. Δολοφονεῖτε τὸ παρελθόν, στραγγαλίζετε ὡς Κραβαρίται τὸ παρόν, ἐπομένως πῶς θέλετε νὰ ἐνορῶμεν τὸ μέλλον ἐάν ἐπικρατήσετε; Σέ ἐρωτῶ.*

⁸ Ο Σ. Κ. είχε υπερασπισθεί με σθένος τον διακεκριμένο επιστήμονα και καθηγητή της ιατρικής Πέτρο Κόκκαλη και μέλος της ΠΕΕΑ, της «κυβέρνησης του βουνού», όταν το 1942 επαύθη από καθηγητής του Πανεπιστημίου λόγω της συμμετοχής του στην Εθνική Αντίσταση.

⁹ Στο τετράδιο του καταλόγου των μαθητών τού Ν. Πολίτη (αρχ. Μουσείου Μπενάκη) αναγράφεται με αύξοντα αριθμό 1 το όνομα του τεταρτοετούς Σωκράτη Κουγέα (ακ. έτος 1896-97). Στο ίδιο έτος συνατάμε το όνομα του τριτοετούς κατά το έτος εκείνο Ιωάννη Καλλιτσουνάκη. Με αριθμό 65, ακ. έτος 1898-1899, συναντάμε το όνομα του τριτοετούς Κωνσταντίνου Γούναρη, ενώ στο ακ. έτος 1901-1902 με αύξοντες αριθμούς 48 και 51, είναι γραμμένα αντίστοιχα τα ονόματα των Δελμούζου (Α έτος) και Γληνού (Γ έτος). Η σχέση του Σ.Β.Κ. και του Ν.Γ.Π. εξελίσσεται σε στενή οικογενειακή σχέση καθώς συνεχίζεται ως και σήμερα, για τέταρτη γενιά των οικογενειών Πολίτη και Κουγέα. Ο Ν.Γ.Π. καθοδήγησε τον νεαρό γιο του πατριώτη του δασκάλου Βενετσάνου Κουγέα, Σωκράτη, στα πρώτα του βήματα στην Αθήνα και στις επιστημονικές του αναζητήσεις.

¹⁰ Η ποιητική του συλλογή *Lights and Dawn* (Boston 1917) γίνεται δεκτή από το αμερικανικό κοινό με ενθουσιασμό και τον καθιστά σημαντικό εκπρόσωπο της αμερικανικής ποίησης των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

νεοελληνικού πνεύματος και των νεοελληνικών γραμμάτων.¹¹ Βασικό μέλημα του Αρ. Φουτρίδη, που στα φοιτητικά του χρόνια σε Αθήνα και Αίγυπτο υπήρξε φανατικός αντιδημοτικιστής και αντιπалаμικός,¹² ήταν η διάδοση του έργου του Κ. Παλαμά στις ΗΠΑ. Το 1919, σύμφωνα με την αλληλογραφία του με τον Σ. Κουγέα, γίνεται πρόταση από την κυβέρνηση Βενιζέλου στον καθηγητή πλέον κλασικής φιλολογίας στο Harvard Αρ. Φουτρίδη να επιστρέψει στην πατρίδα, προκειμένου να ενισχύσει την προσπάθεια που γινόταν τότε για την αναβάθμιση της παιδείας, περίοδος κατά την οποία ηγετικές φυσιογνωμίες στο χώρο ήσαν ο Δ. Γληνός, ο Αλ. Δελμούζος και ο Μ. Τριανταφυλλίδης. Οι προσωπικότητες αυτές της ελληνικής εκπαίδευσης, πλαισιώνονταν από τον Ν. Μπέρτο, τον Χρ. Λαμπράκη.¹³ Τελικά, όπως δηλώνει ο Αρ. Φουτρίδης, η αλλαγή της κυβέρνησης και η παραίτηση των Δ. Γληνού και Αλ. Δελμούζου από το Υπουργείο Παιδείας στάθηκαν αιτία ώστε να μην εγκαταλείψει τις ΗΠΑ, την πανεπιστημιακή έδρα στο Harvard και τις εξαιρετές συνθήκες εργασίας που του προσέφερε το περίφημο αυτό πανεπιστήμιο.¹⁴

Όπως ο Κ. Γούναρης μύησε το Δ. Γληνό στον δημοτικισμό, σύμφωνα με την προσωπική μαρτυρία του τελευταίου,¹⁵ κατ' ανάλογο τρόπο πρέπει να συμπεράνουμε ότι ο Χρ. Λαμπράκης επηρέασε τον Αρ. Φουτρίδη· ο Χρ. Λαμπράκης ήταν εκείνος που γνώρισε στον Αρ. Φουτρίδη τον κύκλο των παιδαγωγών Γληνού και Δελμούζου, του προμήθευε τα τεύχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου και τον έκανε να αφιερωθεί στη διάδοση του ακριτικού έπους και του έργου του Κ. Παλαμά. Από την άλλη ο Αρ. Φουτρίδης ήταν εκείνος που στα δύσκολα φοιτητικά χρόνια στήριξε τον Χρ. Λαμπράκη ψυχολογικά και οικονομικά. Ταγμένος παιδαγωγός ο Χρ. Λαμπράκης αφιέρωσε τα χρόνια του στη σπουδή των παιδαγωγικών και στη διάδοση των ιδεών του. Χαρακτηριστικό του πάθους του για την παιδεία είναι το ότι δε δίστασε να απορρίψει, και μάλιστα με έντονο τρόπο, την πρόταση του σεβαστού του δασκάλου Ν. Πολίτη να στρέψει τις μεταπτυχιακές του σπουδές προς την Ιστορία, προκειμένου να καταλάβει έδρα στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, επικαλούμενος το χρέος του απέναντι στην Πολιτεία και την Εκπαίδευση.¹⁶

1921: Ο δάσκαλος και καθοδηγητής των Λαμπράκη, Κουγέα, Γούναρη, Νικόλαος Πολίτης έχει πεθάνει (12/1/1921). Η κυβέρνηση του Βενιζέλου έχει χάσει τις εκλογές και η διάδοχη κυβέρνηση Γούναρη, επιδίδεται σε άκρατο «αντιβενιζελισμό» και «αντιμαλλιαρισμό». Μετά την ήττα της Βενιζελικής παράταξης, το Νοέμβριο του 1920, διορίζεται η Επιτροπή η οποία αναλαμβάνει την κρίση των νέων βιβλίων «προς εξέτασιν της

¹¹ Για τον Αρ. Φουτρίδη βλ. επίσης στο δημοσιευμένο μνημόσυνο λόγο του Σταύρου Στ. Μωραΐτου *Ένας Έλληνας Μετανάστης* (Αθήνα 1964).

¹² Στην επιστολή του Αρ.Φ. προς τον Χρ. Λαμπράκη της 24 Οκτωβρίου 1905, σχολιάζει και αποδοκιμάζει τον προκάτοχό του στο ελληνικό σχολείο τού El Com, χαρακτηρίζοντάς τον ως μαλλιαρό. Για την περίοδο της αντιδημοτικιστικής δράσης του μαθαίνουμε πολλά από τον Στ. Μωραΐτη, όπ.π., αλλά και από τον ίδιο στον πρόλογό του για την έκδοση της μετάφρασης της *Ασάλευτης Ζωής* του Παλαμά, όπου αφηγείται την μεταστροφή του στο θέμα της γλώσσας (*KOSTES PALAMAS, LIFE IMMOVABLE, HARVARD UNIVERSITY PRESS 1919*).

¹³ Μιχάλης Τόμπρος, *Νίκος Μπέρτος (πρώτη γνωριμία)*, Νέα Εστία, τ. ΚΓ, σ. 178, 1949. Στο κείμενο ο μεγάλος Έλληνας γλύπτης περιγράφει περιστατικό που σχετιζόταν με την φροντίδα των φίλων για την προτομή του δασκάλου τους Νικολάου Πολίτη και αναφέρει ότι ο Χρίστος Λαμπράκης και ο Δελμούζος μαζί με τους Μπέρτο, Τριανταφυλλίδη και Γληνό «αποτελούσαν εκείνη την εποχή την πεντάδα των προοδευτικών συνεργατών του Ελευθερίου Βενιζέλου». Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μπέρτος συνδέεται στο κείμενο με τον Τριανταφυλλίδη και τον Γληνό, ενώ οι Λαμπράκης και Δελμούζος προβάλλονται ως δυάδα. Αυτό ίσως σχετίζεται με το ότι τόσο οι απόψεις τους περί τα εκπαιδευτικά όσο και η προσωπικότητές τους ήσαν πολύ κοντά.

¹⁴ Σε επιστολή του προς τον Σ.Β.Κ. (10 Δεκεμβρίου 1920) εκθέτει τις απόψεις του και αιτιολογεί την απόφασή του να επανέλθει στο Harvard και να μην επιστρέψει στην Ελλάδα.

¹⁵ Για τον Κ. Γούναρη υπάρχει η μαρτυρία του ίδιου του Γληνού ότι τον μύησε στο δημοτικισμό (δανείζομαι παραπομπή από τον Φ. Ηλιού: *Μνήμη*, 1946, σ. 195).

¹⁶ Βλ. σχετική επιστολή.

γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων»,¹⁷ και εισηγείται την καύση των βιβλίων της μεταρρύθμισης.¹⁸ Από το Υπουργείο Παιδείας είχαν απομακρυνθεί οι ηγήτορες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ο Δημήτρης Γληνός, ο Αλέξανδρος Δελμούζος και ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης ενώ η μεταρρύθμιση την οποία προωθούσε η τριανδρία, αναχαιτίστηκε με τις προτάσεις της Επιτροπείας. Στο άρθρο 1 της έκθεσής της διαβάζουμε: “*Νά κηρυχθώσι αυτοδικαίως άκυροι, ως άντισυνταγματικοί, οί Νόμοι καθ’ ούς έγένετο ή άλλαγή τής γλώσσης τών άναγνωστικών βιβλίων τής δημοτικής έκπαιδύσεως μετά πάντων τών εις έκτέλεσιν αύτών άφορώντων Βασιλικών Διαταγμάτων, έγκυκλίων και έπισήμων οδηγίων τών δασκάλων.*” και στο 2 “*Νά έκβληθώσι πάραυτα έκ τών σχολείων και καώσι τά συμφώνως πρός τούς νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμεραν έν χρήσει ύπάρχοντα άναγνωστικά βιβλία (κρίνει 13 άναγνωστικά τών πέντε πρώτων τάξεων του Δημοτικού) ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως.*”.

Στον Πανεπιστημιακό χώρο έχει προηγηθεί η παύση του Σ. Κουγέα από την έδρα της Ιστορίας. Ο Αρ. Φουτρίδης αλλάζει τα σχέδιά του και δεν έρχεται στην Ελλάδα για να μη βρεθεί σε εχθρικό περιβάλλον, καθώς, όπως χαρακτηριστικά λέει σε επιστολή του προς τον Σ. Κουγέα, γνωρίζει ότι ο διορισμός του θα θεωρηθεί πολιτικός. Αντιλαμβανόμενος την κρίσιμη κατάσταση που διέρχεται η παιδεία στην Ελλάδα και μπροστά στο δεδομένο ακύρωσης του μεταρρυθμιστικού έργου, ο βενιζελικός¹⁹ δημοτικιστής Χρ. Λαμπράκης νιώθει την ανάγκη να αντιδράσει από την Ελβετία όπου βρίσκεται την περίοδο εκείνη για μεταπτυχιακές σπουδές στα παιδαγωγικά. Θέλοντας, λοιπόν, να παρέμβει με κάποιο τρόπο στην κατάσταση που επικρατούσε στα παιδαγωγικά-εκπαιδευτικά θέματα της εποχής και να τιμήσει το δάσκαλό του, συντάσσει το κείμενο *Σχολείο και λαός*. Το κείμενο πρέπει να το εντάξουμε στον κύκλο των προβληματισμών και υπομνημάτων που ακολούθησαν την πολιτική αλλαγή και θεωρούμε ότι λειτουργεί συμπληρωματικά στα όσα ο Αλ. Δελμούζος διατυπώνει στην απάντησή του προς την έκθεση της Επιτροπείας τον Ιανουάριο του 1921.²⁰

Οι οκτώ χειρόγραφες σελίδες του κειμένου έφτασαν σε εμάς μέσω του επιστήθιου φίλου του Χρ. Λαμπράκη, Σ. Κουγέα, με σελιδαρίθμηση, διορθώσεις και συμπληρώσεις του ίδιου του συντάκτη του άρθρου, ορισμένες από τις οποίες σημειώνουμε κατά την έκδοση. Ορισμένες ασάφειες δηλώνουν ότι πρόκειται για μια πρώτη γραφή. Δε γνωρίζουμε αν υπήρξε επόμενη και δε γνωρίζουμε αν το κείμενο αυτό παρέμεινε ανεπίδοτο και πού ήθελε να το απευθύνει ο συντάκτης του. Στο χειρόγραφο ο Χρ. Λαμπράκης σημειώνει αριθμημένες υποσελίδιες παραπομπές και σχόλια, στοιχείο που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι προόριζε το κείμενο για δημοσίευση.

Χαρακτηριστικό του κειμένου είναι ότι αφού τεθούν αρχές, με λογικές συνεπαγωγές οδηγείται ο αναγνώστης σε συμπέρασμα, οι δε άξονες, στους οποίους κινείται είναι οι εξής:

- Σκοπός του σχολείου είναι να μορφώσει το λαό και επομένως το σχολείο ανήκει στο λαό.
- Ορίζει το πλαίσιο στο οποίο κινείται η Λαογραφία.
- Ορίζει τη μόρφωση ως διαδικασία ανάπτυξης ψυχικών δεξιοτήτων.
- Καταλήγει στο ότι για να μορφωθεί ο λαός, πρέπει το σχολείο να βασιστεί στα στοιχεία εκείνα που ορίζουν το πολιτιστικό του υπόβαθρο: τα δημοτικά τραγούδια, τα λαϊκά παραμύθια κλπ.
- Διατυπώνει το συμπέρασμα ότι χρειάζεται ιδιαίτερα το Δημοτικό Σχολείο να έχει θεμέλιο τη γλώσσα και το βίο του λαού.
- Προς επίρρωση των λεγομένων του παραπέμπει σε γερμανική βιβλιογραφία.
- Κατακρίνει την πολιτική του Υπουργείου Παιδείας και τους πανεπιστημιακούς που ανέλαβαν τα της παιδείας. Εξαιρεί από τον κανόνα τον Νικόλαο Πολίτη.

¹⁷ βλ. Αλ. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ.Β, σελ. 130.

¹⁸ βλ. σημ. 3.

¹⁹ Ο Φουτρίδης σε επιστολή του της 20 Ιανουαρίου 1911 δεν αφήνει καμμία αμφιβολία ότι ο Χρ. Λαμπράκης τάσσεται στην βενιζελική παράταξη.

²⁰ βλ. Γιώργου Γάτου, *41 γράμματα του Γληνού στο Δελμούζο*, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σελ 211 κ.εξ.

- Αναπτύσσει τις απόψεις του σχετικά με την παιδαγωγική αξία της Λαογραφίας.
- Αναπτύσσει τις απόψεις του σχετικά με το πώς εντάσσεται πρακτικά η Λαογραφία στην διδακτική κάνοντας ειδική αναφορά στα δημοτικά τραγούδια.
- Αναπτύσσει τις απόψεις του σχετικά με την αξία της διδασκαλίας της γλώσσας.
- Εξάρει την παιδευτική αξία των δημοτικών τραγουδιών <-

«Σχολείο και λαός»*

Είναι κοινοτοπία πώς κάθε σχολείο σκοπεύει να μορφώσει το λαό και πώς επομένως όλα τα είδη των σχολείων ανήκουν στο λαό. Μά για να πετύχει το σχολείο το σκοπό του, πρέπει να βασιστεί σε κείνα τα στοιχεία που αποτελούν το γνήσιο πολιτισμό του λαού και που φανερώνουν άνοθευτα το ψυχικό του και κοινωνικό του βίο. Τέτοια στοιχεία είναι τα ίδια με τα όποια ασχολείται η λαογραφία. Δηλαδή όσα ο λαός λέγει ή κάνει γιατί έτσι τα βρήκε. Μ' άλλα λόγια πρώτα πρώτα η γλώσσα του, έπειτα τα τραγούδια του, οι παραδόσεις του, οι μύθοι, τα παραμύθια, τα ήθη και τα έθιμά του, οι ιδέες του για το δίκαιο, για τη θρησκεία, για τη ζωή και για τη φύση²¹, τα παιχνίδια του και τα άθλητικά του αγώνισματα, οι χοροί του, ή μουσική του, ή καλλιτεχνία του κλπ. Είναι οι εκδηλώσεις του βίου του λαού που στηρίζονται στην παράδοση και στη συνήθεια και που οι περισσότερες έχουν ηλικία αιώνων και όλες μαζί δείχνουν σα να πούμε το ψυχικό ανάγλυφο του λαού. Αν λοιπόν μόρφωση σημαίνει ανάπτυξη των ψυχικών δεξιοτήτων του ανθρώπου για να μπορέσει ως μέλος της ανθρωπότητας να συντελέσει κατά το μέτρο των δυνάμεών του στην πρόοδο του πολιτισμού, τέτοια ανάπτυξη προϋποθέτει αναγκαστικά τη γνώση των ψυχικών αυτών δεξιοτήτων* που θα αποκτηθεί μόνο αν το σχολείο στρέψει την προσοχή του σε εκείνες τις εκδηλώσεις του βίου του λαού που άδολα δείχνουν την ψυχολογία του. Γι' αυτό η απαραίτητη ανάγκη το δημοτικό μάλιστα σχολείο να έχει για θεμέλιό του τη γλώσσα και το βίο του λαού. Την ανάγκη αυτή από καιρό την έχουν αναγνωρίσει τα πολιτισμένα έθνη· και όχι μόνο τα δημοτικά τους σχολεία, μα και τα σχολεία της μέσης παιδείας και τα πανεπιστήμιά τους ακόμα είναι από πολύ καιρό ποτισμένα με το σωστικό αυτό πνεύμα.^{22*} Εμείς πόσο πίσω είμαστε και σ' αυτό το ζήτημα όπως και σε τόσα άλλα, φαίνεται όχι τόσο από τη θέση που έλαβε το Υπουργείο της Παιδείας τον τελευταίο καιρό σχετικά με το ζήτημα της γλώσσας του λαού στα δημοτικά σχολεία -θέση που είναι ευεξήγητη για τον καθένα που γνωρίζει ποιοι διεύθυναν τελευταία την παιδεία-, όσο γιατί η ενέργεια αυτή του Υπουργείου στηρίχτηκε σε γνωμάτευση ανθρώπων που έχουν την αξίωση να προάγουν τις παιδαγωγικές και γλωσσικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο. Η τόσο αυτονόητη αλήθεια που από τόσα χρόνια κηρύσσει ο εκπαιδευτικός

* Οι αριθμημένες υποσελίδιες σημειώσεις και παραπομπές στο κείμενο *Σχολείο και λαός*, είναι του ίδιου του Χρ. Λαμπράκη. Στις περιπτώσεις που δεν έχει ολοκληρώσει την παραπομπή, θεωρήσαμε σκόπιμο να την παραθέσουμε ως είχε στο χειρόγραφο. Σιωπηρά σημειώσαμε σημεία στίξης, όπου κρίθηκε απαραίτητο. Με αστερίσκο (*) επίσης σημειώνουμε υποσελίδια ορισμένες από τις λέξεις ή φράσεις που ο Χρ. Λαμπράκης έχει διαγράψει στο κείμενό του και που ενδέχεται να ενδιαφέρουν τον αναγνώστη.

²¹ Πρβ. *Λαογραφία*, τομ. Α' (1909), σ. 1-18, όπου ο άειμνηστος καθηγητής Ν.Γ. Πολίτης έγαιανάζοντας την έκδοση του Δελτίου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας δημοσιεύει την περισπούδαστη πραγματεία του όπου όχι μόνο καθορίζει το σκοπό των λαογραφικών μελετών, μα και δίνει μαζί με το διάγραμμα των θεμάτων που ο βίος του ελληνικού λαού παρέχει για τέτοιες μελέτες, και τις αναγκαίες οδηγίες για τον έλληνα λαογράφο.

* και η γνώση αυτή θα αποκτηθῆ

²² Περιοριζόμαστε να παραπέμψουμε πρόχειρα σε μερικές σχετικές μελέτες για τη μέση παιδεία που δημοσιεύει ο σύνδεσμος γερμανών λαογράφων όπου με τον τίτλο *Deutschunterricht k. Deutschkunde Berlin W. 57* (Otto Salle) όπου περιλαμβάνεται και σχετική βιβλιογραφία α)Κ. Bonjunka: *Der Deutsche Sprachunterricht auf höheren Schulen* (1917) β) K. Reuschel: *Die deutsche Volkskunde im Unterricht an höheren Schulen* (1917) γ) O. Weise: *Deutsche Heimat und Stammesart im Unterricht an höheren Schulen* (1919) δ) P. Hermann: *Glaube und Brauch der alten Deutschen im Unterricht auf der Oberstufe höherer Schulen* (1919) ε) P. Hermann: *Ein führung in die deutsche Mythologie auf höheren Lehranstalten* (1919) στ) K. Bojunka: *Deutsche sprache k. Deutscher Volkstum* (Die Behandlung ihrer Zusammen hänge im Unterricht auf höheren Schulen) (1921) ζ) E. Wasserzieher: *Deutsche Sprachgeschichte (Auregungen und Beiträge zu ihrer Behandlung auf der Schule)* (1921)

* Σ' έμᾶς και σ' αυτό το ζήτημα, όπως και σε τόσα άλλα, μᾶς έδειξαν τον ἴσιο δρόμο οι μελέτες του άειμνηστου καθηγητή που για τη πρακτική τους εφαρμογή θά...

“Όμιλος (και* πώς τὸ σχολεῖο...”) πού γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μὲ χαρὰ εἶδαμε πὼς ἔγιναν οἱ πρῶτες προσπάθειες,* μένει ἀκόμα αἰνιγμα γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς σοφοὺς μας. Εἶναι οἱ ἴδιοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἐδῶ καὶ ἑκατὸ χρόνια ὁ Σολωμὸς τελειώνοντας τὸ διάλογό του τὸ σοφολογιώτατο ἔγραψε τὰ λόγια αὐτά: “Μοῦ πονεῖ ἡ ψυχὴ μου· οἱ δικοὶ μας χύνουν τὸ αἷμα τους ἀποκάτου ἀπὸ τὸ Σταυρό, γιὰ νὰ μᾶς κάμουν ἐλεύθερους, καὶ τοῦτος, καὶ ὅσοι τοῦ μοιάζουν, πολεμοῦν, γιὰ ἀνταμοιβή, νὰ τοὺς σηκώσουν τὴ γλῶσσα”.

Ἐξαίρεση μαζὶ μὲ ἄλλους λίγους σ’ αὐτὸ ὅπως καὶ σὲ τόσα ἄλλα, ἀποτελέσει ὁ ἀείμνηστος καθηγητής, ὁ εἰσηγητὴς τῶν ἐπιστημονικῶν λαογραφικῶν μελετῶν στὸν τόπο μας. Δὲν περιορίστηκε, ὅπως δυστυχῶς συχνὰ συμβαίνει στοὺς ἐπιστήμονες, ν’ ἀποδείξῃ* τὴ σημασία πού ἔχουν οἱ μελέτες αὐτὲς μονάχα ἀπὸ ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ ἄποψη, μὰ πολλὲς φορές ἐτόνισε καὶ τὴ μεγάλη σπουδαιότητά τους γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση καὶ τέχνη καὶ γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν ἑλληνοπαίδων.²⁴

Καὶ πραγματικὰ ἀναντίρρητη εἶναι ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τῆς λαογραφίας. Σ’ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῇ σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση καὶ μὲ ἀποτελέσματα ἀσφαλῆ ἢ ἀρχὴ* τοῦ νὰ προβαίνει ἡ διδασκαλία ἀπὸ τὰ κοντινὰ στὰ μακρινά, ἀπὸ τὰ οἰκεία στὰ ξένα. Καὶ τί μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ κοντινὸ καὶ πιὸ οἰκεῖο στὸ μαθητὴ ἀπὸ τὸ ψυχικὸ περιεχόμενον μὲ τὸ ὁποῖο προικισμένος ἀπὸ τὸ σπῆτι τοῦ μπαίνει στὸ σχολεῖο. Καὶ πού μπορεῖ καλύτερα νὰ ἀναπτυχθῇ τὸ παρατηρητικὸ τῶν παιδιῶν παρὰ σὲ ἐκεῖνα πού λέγονται καὶ πράττονται γύρω του κατὰ συνήθεια ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον; Κι ὄχι μόνο τοῦτο. Μὰ ἡ λαογραφία θὰ φέρῃ τὸ παιδί πιὸ κοντὰ στὸ λαό, στὸν ὁποῖο καὶ αὐτὸ ἀνήκει, θὰ τοῦ τονώσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης μὲ αὐτὸν καὶ θὰ τὸν κάμῃ νὰ γνωρίσῃ καλύτερα τὴ λαϊκὴ ψυχὴ δηλαδὴ τὴν ἴδια του τὴν ψυχὴ! Προσέχοντας στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου θὰ διακρίνῃ ἀνάμεσα στὶς διαφορὰς τὸ κοινὸ καὶ θὰ νοιώσῃ βαθύτερα τὸ δεσμὸ πού δένει τὸν καθένα μὲ τὴν κοινωνία, καὶ τὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο μέσα στὴν ψυχὴ θὰ τονωθῇ. Ἡ ἀσχολία τῶν μαθητῶν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὶς παραδομὲνες σὲ λόγια καὶ σὲ πράξεις ἐκδηλώσεις τοῦ βίου καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ τους θὰ τοὺς κάμῃ νὰ ἀγαπήσουν* τὸν ἴδιο τους τὸν λαὸ καὶ νὰ αἰσθανθοῦν σεβασμὸ γιὰ τὴ γλῶσσα του, τὶς παραδόσεις του, τὶς συνήθειές του, ὅπως καὶ γιὰ τὰ ἴδια φαινόμενα στοὺς ἄλλους λαοὺς! Θὰ ἐκτιμῆσουν τὴ δύναμη πού ἔχει ἡ παράδοση καὶ ἡ κληρονομικότητα γιὰ τὴ διαφορὰ στὸ βίον τῶν διαφόρων λαῶν καὶ θὰ φωτισθοῦν καὶ γιὰ τὸν* σωστὸ δρόμο πού θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ μιὰ ἀμοιβαία κατανόηση καὶ συνεννόηση καὶ πού δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανένας ἄλλος παρὰ ἐκεῖνος πού γιὰ ἄφετηρία του ἔχει τὴν ἀναγνώριση καὶ τὸν σεβασμὸ τῶν πεποιθήσεων τῶν ἄλλων. Ἀλήθεια καὶ πού στὶς μέρες μας ἀκόμα τόσο λίγο λογαριάζεται, ἂν καὶ ἡ φανερότητά της μὲ ἐκφραστικὰ λόγια μᾶς παριστάνεται ἐδῶ καὶ δυόμιση χιλιάδες χρόνια, ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας.²⁵ Μόνο ἡ ἀναγνώριση καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν διαφορῶν καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ κοινοῦ ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς μπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ σὲ μιὰ ἀληθινὴ συναδέλφωση. Μόνον ἔτσι ἀπὸ τὶς μερικὲς πατρίδες καὶ τὸν ἐθνισμὸ θὰ φτάσωμε στὸ διεθνισμὸ καὶ τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἄλλως εἶναι φανερὸ πὼς οὔτε* ὅλα ὅσα κατὰ συνήθεια καὶ παράδοση λέγει καὶ πράττει ὁ λαὸς

· πού ἐλπίσαμε

· [Σ.Σ. Ἡ διακοπὴ τῆς ροῆς του κειμένου καὶ τὰ ἀποσιωπητικὰ του Χ.Λ.]

· ἐδῶ καὶ τρία

23

· στὶς μελέτες του

²⁴

· Πρβ. πρόλογο στο βιβλίο του Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Ἀθήναις 1914. Περί τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων ἑλλήνων, ἐν Ἀθήναις 1906 σ. 29 καὶ ἐξῆς.

· τῆς διδακτικῆς

· καὶ νὰ σεβασθοῦν

· ὀρθῶ

²⁵

· Ἡροδ. Γ' 38 «πανταχῆ ὧν μοι δῆλα ἐστὶ ὅτι ἐμάνη μεγάλως ὁ Καμβύσης· οὐ γὰρ ἐν ἰροσί τε καὶ νομαίοισι ἐπεχείρησε καταγελᾶν. Εἰ γὰρ τις προσθεῖη πᾶσιν ἀνθρώποισι ἐκλέξασθαι κελεύων νόμους τοὺς καλλίστους ἐκ τῶν πάντων νόμων, διασκεψάμενοι ἂν ἐλοίαστο ἕκαστοι τοὺς ἑαυτῶν· οὕτω νομίζουσι πολλόν τι καλλίσιος τοὺς ἑαυτῶν νόμους ἕκαστοι εἶναι· οὐκ ἔστι ἄλλον γε ἢ μαινόμενον ἄνδρα γέλωτα τὰ τοιαῦτα τίθεσθαι. (Οἱ υπογραμμίσεις του Χρ.Λ.) [Σ.Σ. Στὴ βιβλιοθήκη του Χρ. Λ. ὑπάρχει ἡ ἐκδοσις τοῦ Ἡροδότου Weidmannsche Buchhandlung, 1893, ὑπὸ Heinrich Stein, ὅπου στο περιθώριο με μολύβι εἶναι σημειωμένο τὸ συγκεκριμένο χωρίο.]

· ὅλες οἱ παραδομὲνες ἐκδηλώσεις

έχουν παιδαγωγική αξία ούτε και μεταξύ εκείνων που έχουν τέτοια, ο βαθμός της αξίας αυτής είναι ο ίδιος. Στην πρώτη σειρά αξίας έρχονται ή γλώσσα, τα δημοτικά τραγούδια, οι παραδόσεις και μερικές από την “κατά παράδοσιν” πράξεις ή ενέργειες²⁷ και έπειτα τα παραμύθια, οι μύθοι, οι παροιμίες, εστράπελοι διηγήσεις και πολλά από τα άλλα έθιμα. Επίσης διαφορετικός θα είναι και ο τρόπος της χρησιμοποίησης αυτών στα διάφορα είδη των σχολείων. Στα δημοτικά σχολεία π.χ. είναι φανερό πώς ή προσοχή θα στρέφεται στο να γίνουν τα λαϊκά αυτά στοιχεία γνωστά και οι μαθητές να τα αιστανθούν και έτσι να νοιώσουν τον έαυτό τους για τέκνα του ελληνικού λαού. Γι’ αυτό τα αναγνωστικά θα έχουν για βάση τους τη λαϊκή γλώσσα και το κύριο τους περιεχόμενο θα προέρχεται από τον όλον βίο του ελληνικού λαού. Στα σχολεία όμως της μέσης παιδείας ή χρησιμοποίηση αυτή θα γίνεται με τρόπο πιο έπιστημονικό, ανάλογα με την βαθμιαία ανάπτυξη των μαθητών. Όσο για τα δημοτικά σχολεία έγινε ή καλή αρχή και δέν έχομε παρά να την συνεχίσωμε συντονώτερα άμα θα αναρρώσωμε από τη βαρεία, μα παροδική άρρώστεια που από ίδιες μας άμαρτίες* έπιασε τον όλον μας πολιτικό όργανισμό. Έμεις θα περιοριστούμε στα παρακάτω να δώσωμε μερικές νύξεις* για το τρόπο με τον όποιο μπορεί να τονωθί ή διδασκαλία στη μέση παιδεία με τη βοήθεια της λαογραφίας.

Και πρώτα* πρέπει να παρατηρήσωμε πώς με το να μιλούμε για την εισαγωγή της λαογραφίας στη μέση παιδεία, δέν έννοούμε πώς πρέπει να προστεθί ένα άκόμα ειδικό μάθημα στα τόσα άλλα -πολλά δυστυχώς- μα να γίνωνται λαογραφικές παρατηρήσεις και παρεκβολές, όταν ή διδασκαλία των άλλων μαθημάτων το επιβάλλει ή και το επιτρέπει. Για μιá τέτοια κατεύθυνση πολύ λίγη έχει γίνει ως την ώρα συστηματική έργασία. Φιλότιμοι και φωτισμένοι δάσκαλοι χρησιμοποιοούν όσο τους είναι βολετό για ένα τέτοιο σκοπό, κυρίως στη διδασκαλία των νέων ελληνικών τα λίγα τεμάχια των σχετικών συλλογών που μπορεί να δώσουν άφορμή! Όμως οι άπόπειρες αυτές είναι έντελώς μονωμένες και τα άποτελέσματά τους όχι άξια λόγου. Είναι άνάγκη να γίνή έργασία συστηματικώτερη και* να αύξηθί ο χρόνος της διδασκαλίας των νέων ελληνικών και των εκθέσεων και από την άλλη μεριά να ξαλαφρωθούν οι μαθητές στις άνωτερες ίδιως τάξεις από το υπερβολικό ποσό των ώρων της ύποχρεωτικής διδασκαλίας με το να έχουν το δικαίωμα να εκλέγουν σε μερικά μαθήματα* και άλλα και να παραλείπουν και έτος και να μπορούν να άσχοληθούν σε ιδιαίτερες* μελέτες σύμφωνα με την κλίση τους και με την όδηγία και την επίβλεψη των διδασκάλων των. Άλλά και πάλι* δέν πρέπει να περιμένωμε να έχωμε ανάλογα μορφωτικά άποτελέσματα από τη βοήθεια της λαογραφίας, αν άπάνω σ’ αυτή δέ βασισθί το* δημοτικό σχολείο. Γι’ αυτό και οι νύξεις που παρακάτω θα δώσωμε έχουν μόνον μιá τέτοια προϋπόθεση.

Και πρώτα ή γλώσσα. Είναι φανερό πώς οι μαθητές που θα μπουν στα σχολεία της μέσης παιδείας, όχι μόνο θα ξέρουν πρακτικά τη δημοτική γλώσσα και θα έχουν αναπτυγμένο το άισθημα για την όρθή χρήση και για τη δύναμή της την έκφραστική, μα και τις θεμελιώδικες σχέσεις των γλωσσικών στοιχείων καλά θα γνωρίζουν. Κι έπειδή ή διδασκαλία της μητρικής γλώσσας είναι άδιανόητο πώς μπορεί να γίνή χωρίς να σχετίζεται με το περιεχόμενο που εκφράζει και που κυρίως δέν είναι άλλο παρά ο βίος του λαού, γι’ αυτό φυσικός είναι ο σύνδεσμος της γλωσσικής διδασκαλίας με τη λαογραφία. Έπειτα για μιá βαθύτερη κατανόηση των περισσοτέρων προϊόντων της νέας ελληνικής λογοτεχνίας θα χρειασθί να κάμωμεν στους μαθητές συνειδητές τις πηγές της, τις ρίζες της* που είναι βυθισμένες στα βάθη της λαϊκής ψυχής.* Επίσης ή γλωσσική διδασκαλία* θα προσέχη* στα γλωσσικά εκείνα στοιχεία που φανερώνουν την πλαστική δύναμη της λαϊκής φαντασίας. Δέν θα αφήνη άπαρατήρητες λ.χ.

²⁶ Πρβ. Ν. Πολίτου πρόλογο στις Έκλογές από τα τραγούδια του ελληνικού λαού.

²⁷ Λ.χ. οι διάφοροι βίοι (γεωργικός, ποιμενικός, ναυτικός), τα παιχνίδια και τα άθλητικά γυμνάσματα, οι χοροί και ή μουσική, ή καλλιτεχνία.

· πλακω

· για τον τύπον

· έρχόμαστε στη γλώσσα

· πρώτ’ άπ’ όλα

· προαιρετικά

· πρωτό

· δέ θα μπουρή να γίνή λάθος για άποτελέσματα ώφέλιμα

· λαϊκό

· που βυθίζονται

· Επίσης δέν πρέπει μη γίνή γνωστό στους μαθητές πώς είναι έργο λογοτεχνικό

μεταφορές* και προσωποποιήσεις. Η συνθετική δύναμη, το πλήθος των καταλήξεων που δείχνουν τον πλούτο της δημοτικής γλώσσας, ή ελευθερία στην τοποθέτηση των λέξεων που προϋποθέτει την εύκινησία στην σκέψη και άλλες χαρακτηριστικές ιδιότητες της γλώσσας του λαού, πρέπει να γίνουν βαθειά συνειδητές στους μαθητές. Και γενικά* ή γλωσσική διδασκαλία στη μέση παιδεία θα προσπαθήσει να εισαγάγει τους μαθητές στην επιστημονική κατανόηση της γλώσσας. Θα εξηγήσει όσάκις της δίνεται άφορμη σύγχρονα γλωσσικά φαινόμενα που διεγείρουν την άπορία των μαθητών από τους φυσιολογικούς ή ψυχολογικούς ή ιστορικούς τους λόγους. Έτσι οι μαθητές θα νοιώσουν την παρουσία νόμων μέσα στη γλώσσα* ή όποια δέ θα τους φαίνεται* σαν κάτι το ασύνδετο και αυθαίρετο. Θα μάθουν πώς η γλώσσα είναι το μέσο της έκφρασης του πολιτισμού και οι διάφορες περιόδους της ιστορίας της γλώσσας αντιπροσωπεύουν και διάφορες βαθμίδες στον πολιτισμό ενός λαού* πώς οι πιο πλούσιες γλώσσες δείχνουν τον πιο ύψηλο πολιτισμό και πώς είναι εκείνες που παρέχουν στις άλλες γλώσσες και τις περισσότερες δάνειες λέξεις. Στις ανώτερες μάλιστα τάξεις θα μπορούσε να γίνη και μία καθολικότερη επισκόπηση της ιστορίας της γλώσσας και μάλιστα είτε από δάσκαλο είτε και από ένα μαθητή που μπορούσε να κάμει μία σχετική έκθεση με βάση ένα κατάλληλο σχετικό βιβλίο.

Όμως εκτός από την εισαγωγή στην επιστημονική κατανόηση της γλώσσας, ή διδασκαλία τη μεγαλύτερη προσοχή θα δώσει στο αισθητικό μέρος της. Θα προσπαθήσει να κάμει τους μαθητές να νοιώσουν τις όμορφες της γλώσσας τους, τη γραφικότητά της, τη μουσικότητά της, τη δύναμή της την εκφραστική, τη χάρη της, την πλαστικότητά της, τη διαφορά της στο πεζό και στην ποίηση, στη λογοτεχνία και στην επιστήμη και γενικά να την αντιληφθούν σαν ένα οργανισμό γεμάτων σφρίγγος και κίνηση και ζωή.

Όσο για τα δημοτικά τραγούδια* τη σημασία τους για την άγωγή έτόνισε στο πρόλογο των έκλογών του* ο αοιδίμος καθηγητής. Εκεί δίνει και περιεκτικό χαρακτηρισμό των τραγουδιών του έλλ. λαού. Οι μαθητές της μέσης παιδείας δέν πρέπει ν' άγνοούν τί έννοούμε λέγοντες δημοτικό τραγούδι, πώς είναι ένα τραγούδι που τὰ λόγια και τὸ μέλος του ανταποκρίνονται στὰ αισθήματα των άμόρφωτων ανθρώπων και στη διάδοσή του παθαίνει μεταβολές.²⁹ Επίσης πρέπει να μάθουν τὰ είδη των δημοτικών τραγουδιών και ποιὸ είναι τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ κάθε είδους. Γι' αὐτὰ ὅλα δέν ἔχουν παρὰ νὰ συμβουλευθοῦν τις Έκλογές του άειμνήστου καθηγητοῦ, βιβλίο που πρέπει νὰ ἔχη στὰ χέρια του κάθε έλληνόπουλο. Στις ανώτερες τάξεις μπορεί νὰ γίνη σύγκριση των διαφόρων τραγουδιών για νὰ βρεθοῦν τὰ τεχνικά μέσα που χρησιμοποιεῖ ἡ λαϊκή έλλ. ποίηση.

Σχολείο και λαός: πόσο απέχει ο τίτλος του άρθρου του Χρ. Λαμπράκη από το θέμα μας που είναι *εκπαίδευση και κοινωνική δικαιοσύνη*; ή καλύτερα, πόσο οι παιδαγωγικές απόψεις που προβάλλουν στο άρθρο του Χρ. Λαμπράκη, αποπνέουν αίσθηση κοινωνικής δικαιοσύνης; Είναι ένα ερώτημα που για να απαντηθεί θα πρέπει να οριστεί κατ' αρχάς τι σημαίνει κοινωνική δικαιοσύνη σε σχέση με τις παιδαγωγικές αντιλήψεις. Αν, λοιπόν, συμφωνήσουμε ότι οι αντιλήψεις εκείνες που θέλουν το σχολείο ανοιχτό σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής και τις οικογενειακές τους καταβολές, είναι έμπλεες αισθήματος δικαίου, τότε θα συμφωνήσουμε ότι οι σκέψεις που καταγράφει στο κείμενό του ο Χρ. Λαμπράκης, οδηγούν σε ένα σχολείο που υπηρετεί την κοινωνική δικαιοσύνη. Αντίθετα ποιος θα αρνηθεί ότι είναι σχολείο αποκλεισμών, το σχολείο το οποίο θεσμικά μεν είναι ανοικτό σε όλα τα ελληνόπουλα, στην πράξη όμως οργανώνεται πάνω σε πρότυπα

· *θα εξαίρη τὰ στοιχεῖα*

· *τίς μεταφορές και τίς άλλες τροπικές φράσεις που δείχνουν τὴ μυθοπλαστικὴ δύναμη τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ*

· *άλλες τροπικές εκφράσεις που φανερώνουν δείχνουν μυθοπλαστικὴ αντίληψη τοῦ έξωτερικοῦ κόσμου.*

· *ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας στὴ μέση παιδεία εκτός τοῦ ὅτι θὰ εἰσαγάγει τοὺς μαθητές στὴν επιστημονικὴ κατανόηση τῆς γλώσσας που πρέπει νὰ τὴν νοιώσουν σαν ἕνα ζωντανὸ ὄργανισμὸ που ὑπόκειται στὴν εξέλιξη, θὰ δώσει τὸ μεγαλύτερο βάρος στὸ αισθητικὸ παρὰ στὸ ἀποκλειστικὸ γραμματικὸ μέρος και θὰ ὀδηγήσει τοὺς μαθητές*

· *αἰτίων στὴν εξέλιξη τῆς*

· *rudis moles in digestaque moles [Σ.Σ. =ακατέργαστη ὕλη μέσα σε διασπασμένη ὕλη]*

· *πρέπει οἱ μαθητές νὰ μὴν ἀγαποῦν τὰ χαρακτηριστικὰ τους γνωρίσματα*

²⁸ Έκλογαί από τὰ τραγούδια τοῦ έλληνικοῦ λαοῦ ὑπὸ Ν.Γ.Πολίτου, ἐν Ἀθήναις 1914.

συγκεκριμένου τρόπου ζωής και προωθεί αντίστοιχες αξίες και κοινωνικές και ατομικές συμπεριφορές, συχνά ξένες προς ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού; Και ποιος μπορεί να αμφισβητήσει ότι η δομή ενός τέτοιου σχολείου δημιουργεί στους μαθητές της περιφέρειας αποστροφή προς τον κοινωνικό ιστό που τους περιβάλλει, συνθήκη που κατ' εξοχήν αντιστρατεύεται το αίσθημα του κοινωνικού δικαίου, καθώς οδηγεί στην απόρριψη του κοινωνικά και ατομικά διαφορετικού; Τα ίδια ερωτήματα ανακύπτουν και σχετικά με το σχολείο εκείνο που στόχο έχει να αποβάλει βίαια από τους μαθητές του ιδιαίτερα πολιτιστικά στοιχεία του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο ανατράφηκαν -αναφερόμαστε σε μαθητές που ανήκουν σε θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες που ιδίως μετά τους βαλκανικούς πολέμους η παρουσία τους ήταν πολύ έντονη ανάμεσα στους πολίτες του ελληνικού κράτους και που και σήμερα ακόμα υφίστανται άλλοτε ενταγμένοι και άλλοτε αποκλεισμένοι από την κοινωνική δραστηριοποίηση.³⁰

Το σχολείο, ως ρυθμιστικός μηχανισμός της κοινωνίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα -χαρακτηριστικό που διατηρεί και σήμερα- σε περιοχές ημιαστικές, αγροτικές, ακριτικές συνθλίβει το -κατά Χρ. Λαμπράκη- «ψυχικό περιεχόμενο» κάτω από το βάρος του προτύπου ζωής των πόλεων και των κυρίαρχων πολιτιστικών στοιχείων, παραγνωρίζει τα ιδιώματα και τις κοινωνικές συμπεριφορές της περιφέρειας. Όμως η απαξίωση πληθυσμών με ιδιαίτερα κοινωνικά-πολιτιστικά χαρακτηριστικά και η βίαιη αλλοτρίωσή τους αντιβαίνει προς κάθε έννοια κοινωνικής δικαιοσύνης ενώ η ένταξη τους προβάλλει ως αίτημα προόδου. Το πρόβλημα ήταν πολύ πιο έντονο την εποχή εκείνη κατά την οποία οι λεγόμενες «Νέες Χώρες» ενέταξαν στο αναπτυσσόμενο ελληνικό κράτος πλήθος κοινωνικών ομάδων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε όλους τους τομείς των κοινωνικών εκδηλώσεων. Η ανάγκη να έχουν οι ομάδες αυτές πρόσβαση στην επικοινωνία και τη γνώση και να ενταχθούν χωρίς απώλεια και ισοπέδωση της ταυτότητάς τους, ήταν επιτακτική ώστε να αξιοποιηθούν ως ένα δυναμικό πολιτιστικό και παραγωγικό κομμάτι της νέας Ελλάδας.

Ο Χρ. Λαμπράκης προχωράει ακόμα πιο πέρα τη σκέψη του και αγγίζει πρώιμα τους σημερινούς προβληματισμούς σχετικά με το ρόλο των εθνικών πολιτισμών στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία: «*ή αναγνώριση και ό σεβασμός των διαφορών και ή χρησιμοποίηση του κοινού ανάμεσα στους λαούς μπορεί να μάς φέρη σε μιὰ ἀληθινή συναδέλφωση. Μόνον έτσι από τις μερικές πατρίδες και τόν έθνισμό θά φτάσωμε στο διεθνισμό και τήν ανθρωπότητα*». Ο συντάκτης του κειμένου αναζητά το ύψιστο στάδιο της ανθρωπότητας μέσα από τη σύνθεση της διαφορετικότητας, την οποία οφείλουμε να διαφυλάττουμε και να αναγνωρίζουμε.

Και τούτο διότι η απαξία του διαφορετικού οδηγεί σε κοινωνική σύγχυση, κοινωνική αβεβαιότητα και τέλος στην βίαιη υποταγή σε κοινωνικούς τρόπους και αξίες. Με την έννοια αυτή η αμόρφωση της μόρφωσης από τα γνωστά, τα οικεία, είναι αναγκαία προϋπόθεση για να οδηγηθούμε σε ένα σχολείο που απελευθερώνει το άτομο, ενώ η αποδοχή και καταξίωση της κοινωνικής συμπεριφοράς ενός λαού, μιας ευρείας κοινωνικής ομάδας αποτελεί μοναδική στάση κοινωνικής δικαίωσης. Με τις σκέψεις αυτές δε θέλω να φωτίσω την πολιτική και κατ' επέκταση την κοινωνική διάσταση που είχε πάρει την περίοδο εκείνη το γλωσσικό και εν γένει η αντιπαράθεση στο χώρο της παιδείας. Άλλωστε ο Χρ. Λαμπράκης αντιμετωπίζει το θέμα ως παιδαγωγικό-εκπαιδευτικό και στην προσπάθειά του να αναζητήσει ευθύνες, στρέφεται κυρίως προς τους παιδαγωγούς και τους πανεπιστημιακούς δασκάλους. Επειδή όμως οι πολιτικοί είναι εκείνοι οι οποίοι καθορίζουν την εκπαιδευτική γραμμή της χώρας, το θέμα καθίσταται πολιτικό.

Τη σχέση των εκπαιδευτικών ζητημάτων με την πολιτική, ο Χρ. Λαμπράκης τη δηλώνει όταν διαπιστώνει ότι: «*όσο για τὰ δημοτικά σχολεία έγινε ή καλή αρχή και δέν έχομε παρά να τήν συνεχίσωμε συντονώτερα άμα θά άναρρώσωμε από τή βαρειά, μὰ παροδική άρρώστεια που από ίδιες μας άμαρτίες έπιασε τόν όλον μας πολιτικό οργανισμό*» (η υπογράμμιση δική μας). Το απόσπασμα αυτό αφορά στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στα δημοτικά σχολεία, ενώ

³⁰ Ο προβληματισμός που εκθέτουμε δεν απέχει από τον προβληματισμό της εποχής: λίγα χρόνια αργότερα, το 1927, σχετικά με το χαρακτήρα του Κολλεγίου Αθηνών, θα διατυπωθεί από τον Στέφανο Δέλτα η επιφύλαξη μήπως το συγκεκριμένο σχολείο λειτουργήσει ως αιχμή προπαγάνδας (Homer Davis, *The story of Athens College*, Athens College Press, Αθήνα 1992, σελ. 40-41).

με αισιοδοξία προβλέπει ότι μετά την «παροδική αρρώστια που έπιασε όλον τον πολιτικό οργανισμό»³¹ η παιδαγωγική μεταρρύθμιση θα ολοκληρωθεί. Σε άλλο σημείο του άρθρου του καταλογίζει ιδιαίτερες ευθύνες στους πανεπιστημιακούς και παιδαγωγούς που ανέλαβαν την πολεμική εναντίον του μεταρρυθμιστικού έργου, με ευθεία βολή εναντίον του καθηγητή γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκι: «...Εμείς [οί Έλληνες] πόσο πίσω είμαστε και σ' αυτό το ζήτημα όπως και σε τόσα άλλα, φαίνεται όχι τόσο από τη θέση που έλαβε το Υπουργείο της Παιδείας τον τελευταίο καιρό σχετικά με το ζήτημα της γλώσσας του λαού στα δημοτικά σχολεία –θέση που είναι εύεξηγητη για τόν καθένα που γνωρίζει ποιοι διεύθυναν τελευταία τήν παιδεία, όσο γιατί ή ενέργεια αυτή του Υπουργείου στηρίχτηκε σε γνωμάτευση ανθρώπων που έχουν τήν αξίωση να προάγουν τις παιδαγωγικές και γλωσσικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο». Οι αιχμές του Χρ. Λαμπράκη οξείες: και θα συνεχίσει: «Η τόσο αυτόνομη αλήθεια που από τόσα χρόνια κηρύσσει ο εκπαιδευτικός Όμιλος... που για τήν εφαρμογή της με χαρά είδαμε πώς έγιναν οι πρώτες προσπάθειες, μένει ακόμα αίνιγμα για πολλούς από τους ακαδημαϊκούς σοφούς μας. Είναι οι ίδιοι για τους οποίους εδώ και εκατό χρόνια ο Σολωμός τελειώνοντας το διάλόγο του με το σοφολογιώτατο, έγραψε τα λόγια αυτά: "Μου πονεί ή ψυχή μου· οι δικοί μας χύνουν τό αίμα τους άποκάτου από τό Σταυρό, για να μάς κάμουν ελεύθερους, και τούτος, και όσσοι του μοιάζουν πολεμούν, για άνταμοιβή, να τούς σηκώσουν τή γλώσσα".»

Ο Χρ. Λαμπράκης παίρνει σαφή θέση στη διαπάλη της εποχής εκείνης και είναι επίσης σαφές ότι τον εκφράζουν οι θέσεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Για τον ίδιο όμως, όπως και πιο πάνω είπαμε, το κυρίαρχο θέμα δεν είναι η πολιτική που κρύβεται πίσω από τις αντιπαραθέσεις περί και εντός του Εκπαιδευτικού Ομίλου αλλά η φύση της παιδείας, η αποστολή του σχολείου και οι στόχοι τους οποίους καλείται να υπηρετήσει. Τις θέσεις αυτές διατυπώνει ήδη από τις πρώτες αράδες του κειμένου: «*Αν λοιπόν μόρφωση σημαίνει ανάπτυξη των ψυχικών δεξιοτήτων του ανθρώπου για να μπορέση ως μέλος της ανθρωπότητας να συντελέσει κατά τό μέτρο των δυνάμεών του στην πρόοδο του πολιτισμού, τέτοια ανάπτυξη προϋποθέτει αναγκαστικά τή γνώση των ψυχικών αυτών δεξιοτήτων που θα άποκτηθῆ μόνο άν τό σχολείο στρέψη τήν προσοχή του σε εκείνες τις έκδηλώσεις του βίου του λαού που άδολα δείχνουν τήν ψυχολογία του. Γι' αυτό ή άπαραίτητη άνάγκη τό δημοτικό μάλιστα σχολείο να ἔχη για θεμέλιό του τή γλώσσα και τό βίο του λαού.*»

Μόρφωση σημαίνει ανάπτυξη των ψυχικών δεξιοτήτων και όχι μηχανιστική ανταπόκριση σε ζητούμενα. Στόχος της είναι κάθε νέος να γίνει μέλος της ανθρωπότητας για να συντελέσει στην πρόοδο του πολιτισμού, και όχι για να λειτουργεί ως μέλος μηχανισμού που αναπαράγει τον εαυτό του. Και για να υπηρετηθεί ο υψηλός αυτός στόχος, η στροφή της παιδείας μας προς τις κοινωνικές εκδηλώσεις, δηλαδή τις ιδιαιτερότητες του λαού, είναι αναγκαία. Το σημείο αυτό, κλειδί για να κατανοήσουμε τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Χρ. Λαμπράκη, αποτελεί καταγραφή των όσων λίγα χρόνια πρωύτερα, ως νεοδιόριστος δάσκαλος εφάρμοζε στην πράξη κάνοντας αναγωγή των παραπάνω παιδαγωγικών αρχών στο άτομο. Παραθέτουμε απόσπασμα αναφοράς που έκανε ο Θεοδωρόπουλος ως Διευθυντής Εκπαίδευσης, στις 22 Ιουνίου 1915, με την οποία αξιολογεί το Χρ. Λαμπράκη:

“Άλλ' ό,τι έν αύτῷ καθίσταται άξιον θαυμασμού είναι ή διδακτική του ικανότης. ...Δέν διδάσκει ρητορικός και μετ' έπίδειξεως..., αλλά συνεργάζεται μετ' των μαθητών του ών έξεγείρει θερμόν τό ύπερ του μαθήματος διάφέρον, συγκρατεί άμετάπτωτον τήν προσοχήν χωρίς και να καταπονῆ αυτούς και καθιστά αύτενεργούς....” Υπήρξαν μεταξύ των μαθητών του και τινες σφόδρα δυσμαθείς και άνεπίδεκτοι κλασσικής μορφώσεως, άλλ' ούτοι διά τής αγαθότητος και των πατρικών συμβουλών του έπέισθησαν να έπιδοθώσιν εις πρακτικόν τι έργον.”

Το ενδιαφέρον του Χρ. Λαμπράκη για το άτομο, για τις ιδιαιτερότητες του χαρακτήρα και τις δυνατότητες κάθε μαθητή του είναι φανερό. Η διδακτική-παιδαγωγική αυτή άποψη συμπλέει προς τα στοιχεία εκείνα που ο Αλ. Δελμούζος εισάγει στον ελληνικό εκπαιδευτικό χώρο το 1908 με τα προγράμματα του παρθεναγωγείου του Βόλου. Βασικές αρχές που διέπουν τη διδακτική και παιδαγωγική πράξη του Χρ. Λαμπράκη σύμφωνα με την έκθεση του Θεοδωρόπουλου είναι η μη καταπόνηση των μαθητών και η αξιοποίηση των δεξιοτήτων τους. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του είναι τα επιλεγόμενα μαθήματα, καθώς αυτά δίνουν τη δυνατότητα στους μαθητές να φέρουν την εκπαίδευση, το πρόγραμμα του σχολείου, πιο κοντά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους. Από την άλλη για αυτό ακριβώς ελέγχει το σχολείο: για το πλήθος των μαθημάτων και για την

³¹ Αναφέρεται στους πρώτους μήνες του 1921, οπότε, όπως αναφέραμε και πιο πάνω, πρέπει να γράφηκε το κείμενο. Πρόκειται για περίοδο πολιτικής αναστάτωσης κατά την οποία η μία κυβέρνηση διαδέχονταν την άλλη: κυβέρνηση Ράλλη, κυβέρνηση Καλογερόπουλου, κυβέρνηση Γούναρη.

υπερβολική καταπόνηση των μαθητών, συνθήκη που τους απομακρύνει συναισθηματικά από το σχολείο και τους στερεί τη δυνατότητα να αναζητήσουν τη γνώση σε τομείς που τους ενδιαφέρουν. Οι αντιλήψεις αυτές που στάθηκαν οδηγοί στην διδακτική πρακτική του Χρ. Λαμπράκη την περίοδο που ήταν δάσκαλος, παρουσιάζονται ως εξής στο άρθρο *Σχολείο και Λαός*:

«Καί πρώτα πρέπει νά παρατηρήσωμε πώς μέ τὸ νά μιλοῦμε γιά τήν εἰσαγωγή τῆς λαογραφίας στή μέση παιδεία δέν ἐννοοῦμε πώς πρέπει νά προστεθῆ ἓνα ἀκόμα εἰδικὸ μάθημα στὰ τόσα ἄλλα -πολλά δυστυχῶς- μὰ νά γίνωνται λαογραφικὲς παρατηρήσεις καὶ παρεκβολές, ὅταν ἡ διδασκαλία τῶν ἄλλων μαθημάτων τὸ ἐπιβάλλει ἢ καὶ τὸ ἐπιτρέπει. Γιά μιὰ τέτοια κατεύθυνση πολὺ λίγη ἔχει γίνει ὡς τὴν ὥρα συστηματικὴ ἐργασία. Φιλότιμοι καὶ φωτισμένοι δάσκαλοι χρησιμοποιοῦν ὅσο τοὺς εἶναι βολετὸ γιά ἓνα τέτοιο σκοπὸ, κυρίως στή διδασκαλία τῶν νέων ἑλληνικῶν τὰ λίγα τεμάχια τῶν σχετικῶν συλλογῶν ποὺ μπορεῖ νά δώσουν ἀφορμὴ! Ὅμως οἱ ἀπόπειρες αὐτὲς εἶναι ἐντελῶς μονωμένες καὶ τὰ ἀποτελέσματά τους ὄχι ἀξία λόγου. Εἶναι ἀνάγκη νά γίνῃ ἐργασία συστηματικότερη καὶ νά αὐξηθῆ ὁ χρόνος τῆς διδασκαλίας τῶν νέων ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἐκθέσεων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά νά ξαλαφρωθοῦν οἱ μαθητὲς στὶς ἀνώτερες ἰδίως τάξεις ἀπὸ τὸ ὑπερβολικὸ ποσὸ τῶν ὡρῶν τῆς ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας μέ τὸ νά ἔχουν νά ἐκλέγουν σὲ μερικὰ μαθήματα καὶ ἄλλα καὶ νά παραλείπουν καὶ ἔτος καὶ νά μποροῦν νά ἀσχοληθοῦν σὲ ἰδιαιτέρες μελέτες σύμφωνα μέ τὴν κλίση τους καὶ μέ τὴν ὁδηγία καὶ τὴν ἐπίβλεψη τῶν διδασκάλων των.»

Ο φόρτος των μαθημάτων περιττός, η «διαθεματικότητα», σύμφωνα με την τρέχουσα ορολογία, στοιχείο απαραίτητο για να συσχετιστούν τα επί μέρους, για να δώσει η αποσπασματική γνώση τη θέση της στην κρίση και στη γνώση των αρχών που διέπουν την κοινωνία, και η Λαογραφία, κατά τον Χρ. Λαμπράκη, λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος, ως μάθημα αναφοράς των υπολοίπων αντικειμένων που διδάσκονται στο σχολείο. Τέλος, τα επιλεγόμενα μαθήματα στοιχείο απαραίτητο για το πρόγραμμα του σχολείου, αναδεικνύοντας και αξιοποιώντας τις ιδιαίτερες κλίσεις των μαθητών, τα ιδιαίτερα στοιχεία της προσωπικότητά τους, τους καταθιστούν ξεχωριστά μέλη της κοινωνίας.

Τι άλλο μπορεί να σημαίνει κοινωνική δικαιοσύνη στην εκπαίδευση, αν όχι τη δίκαια αντιμετώπιση της κοινωνίας και των μελών της; «Δίκαια» με την έννοια της ορθής αξιολόγησης, της ορθής εκτίμησης και της παροχής ευκαιριών αξιοποίησης των δυνατοτήτων που κάθε μαθητής έχει. Με την έννοια αυτή πόσο δίκαια μπορεί είναι η εξουσία, το κράτος, που αφαιρεί από την κοινωνία, το «λαό» του Χρ. Λαμπράκη, τη δυνατότητα να αναπτύξει λόγο, να αξιοποιήσει ίδιες δυνάμεις με σκοπό τη δημιουργία και την παραγωγή γνώσης; Πόσο κοινωνικά δίκαια είναι η εξουσία που επιβάλλει τη διάδοση και υπηρετήση εξωκοινωνικών αξιών; Και πόσο κοινωνικά δίκαιο είναι το σχολείο που αρνείται να διακρίνει τις ιδιαιτερότητες της μαθητιάσας νεολαίας, υποχρεώνοντάς την σε μια εκπαιδευτική γραμμὴ προσαρμοσμένη σε έναν ανυπόστατο μέσο ὄρο ατόμων και κοινωνικῶν ομάδων, διαγράφοντας εντέλει ἀπὸ τον κοινωνικό χάρτη κάθε ἰδιαιτέρο, και επομένως δυναμικό, στοιχείο της κοινωνίας; Αυτό κατά τη γνώμη μας είναι τα βασικά ερωτήματα που πρέπει να προβληματίσουν τούτο το συνέδριο και που παραμένουν σήμερα ἐξίσου ἐπίκαιρα με τότε.

Δε θα μάθουμε αν και κατά πόσο το μυαλό του Χρίστου Λαμπράκη, του αφοσιωμένου δάσκαλου ἀπὸ το Βουργαρέλι Ηπείρου, βασανιζόταν ἀπὸ τα ερωτήματα με τον τρόπο που εμεῖς τα διατυπώσαμε. Εἶναι ὅμως βέβαιο πως ἡ κριτικὴ που ἐμμέσως ἀσκεῖ καὶ ἡ εκπαιδευτικὴ πράξη τὴν ὁποία προτείνει, εἶναι βαθιὰ παιδοκεντρικὴ, βαθιὰ παιδαγωγικὴ με σεβασμὸ στο διαφορετικὸ καὶ στοχεύει σὴν δικαίωση τῆς κοινωνίας, του πολιτισμοῦ του λαοῦ καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἀξίας τῶν παιδιῶν μας. Επιγραμματικὰ ἡ παιδαγωγικὴ σκέψη του Χρ. Λαμπράκη περικλείεται στο ἐξῆς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἀρθρο *Σχολείο καὶ λαός*: «...μόρφωση σημαίνει ἀνάπτυξη τῶν ψυχικῶν δεξιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου γιά νά μπορέσῃ ὡς μέλος τῆς ἀνθρωπότητος νά συντελέσῃ κατὰ τὸ μέτρο τῶν δυνάμεων του σὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ.».